

BUCOVINA ȘI BUCOVINENII ÎN SCRIERILE ACADEMICIANULUI DIMITRIE DAN. OAMENI, MENTALITĂȚI, CULTURI

ELENA PASCANIUC

Die Bukowina und die Bukowiner in den Schriften des Akademikers Dimitrie Dan. Menschen, Mentalitäten, Kulturen

(Zusammenfassung)*

Der vorliegende Artikel ist der zweite Teil der Studie *Verwertung der Volkskultur in der Bukowina. Persönlichkeiten. Dimitrie Dan (1856–1927)*, die in der Zeitschrift „Analele Bucovinei”, XXI. Jg, Nr. 2/2014 erschienen ist und in der einige Studien und Folkloresammlungen des Akademikers Dimitrie Dan präsentiert wurden. Die erwähnten Studien wurden fünf ethnischen Gruppen aus der Bukowina gewidmet und sind durch „die Redlichkeit und Sorgfältigkeit in der Verzeichnung der ethnisch-volkskundlichen Schaffen” gekennzeichnet. Sie tragen zur Hervorhebung der Bukowiner Multikulturalität aus einer vorurteilsfreien Perspektive bei.

Dimitrie Dan hat deskriptive Arbeiten, mit möglichst viele Schilderungen des Lebens und der Kultur der Bukowiner Bevölkerung verfasst. Für die Beschreibung der fünf Minderheiten (Armenier, Zigeuner, Lippowaner, Juden, Ruthenen) wurden folgende Schwerpunkte berücksichtigt: die Geschichte der erforschten Gemeinschaften (beginnend mit den Umständen und der Periode ihrer Einwanderung in die Moldau und die Bukowina), die materielle Kultur, die religiösen Eigentümlichkeiten und Bräuche, die Erziehung, das Familienleben und die Beschäftigungen, die weltlichen Traditionen und Bräuche, die Volksglauben.

Für seine monographischen Studien über die ethnischen Gruppen – einige davon den Untertitel „Volkskundliche Skizze” oder „Ethnographische und volkskundliche Studie” tragend – und für seine

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Ortsmonographien wurde es dem Priester und Akademiker Dimitrie Dan einen verdienten Platz unter den Gründern der ethnographischen Forschung in der Bukowina gewährt.

Schlüsselwörter und-ausdrücke: Dimitrie Dan, Bukowina, ethnische Gruppen, monographische Studien, traditionelle Kultur, ethnisch-volkskundliches Schaffen.

O bogată literatură de specialitate, reunită în patru volume¹, stă mărturie a modului în care, de-a lungul timpului, au fost ilustrate, explicate și analizate caracterul multietnic și, complementar, caracterul multicultural al Bucovinei istorice.

Teolog de formație, istoric și etnograf autodidact, Dimitrie Dan a contribuit, alături de alți intelectuali bucovineni², la reliefarea multiculturalității Bucovinei prin studiile etnografice³ despre armenii, lipovenii, țiganii, evreii și rutenii de aici. „Om pasionat de trecutul nostru, care a dat la iveală orice credea de folos pentru elucidarea acestui trecut”⁴, Dimitrie Dan și-a asumat și sarcina salvării memoriei culturale imateriale a „popoarelor Bucovinei”, sintagmă sub care sunt reunite, atât în ediția

¹ Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina*. Literatur bis zum Jahre 1965, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, 1966, 378 p.; *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina*. Literatur aus den Jahren 1965–1975, Dortmund, f. ed., 1985; *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina*. 1976–1990. Mit Nachträgen zu den Jahren 1966–1975, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1999, 884 p.; *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina*, Teil 2, Biographische Texte, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2003, 632 p.; *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina*, 1991–1995, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2006, 896 p.

² Ludwig Adolf Simiginowicz-Staufe, *Die Völkergruppen in der Bukowina*. Ethnographisch-Kulturhistorische Skizzen, Czernowitz, Pardini, 1884; Raimund Friedrich Kaindl, *Die Ruthenen in der Bukowina*, în „Osteuropäische Zukunft“, München, 3/1912, nr. 5; Idem, *Die Juden in der Bukowina*, în „Globus“, Braunschweig, Band 80, 1901, nr. 9–10, p. 133–137, 157–161; Johann Polek, *Die Lipowaner in der Bukowina*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums“, Czernowitz, 4/1896, p. 46–130; Ion I. Nistor, *Români și ruteni în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, Socec & Sfetea, 1915. Vezi: Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina*. Literatur bis zum Jahre 1965, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, 1966, p. 130–207.

³ Dimitrie Dan: *Armenii orientali din Bucovina*, Cernăuți, Tipo- și Litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1891, 45 p.; *Țiganii din Bucovina*, Cernăuți, Tipo- și Litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1892, 32 p.; *Lipovenii din Bucovina*, Cernăuți, Tipo- și Litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1894, 43 p.; *Evreii din Bucovina. Studiu istoric, cultural, etnografic și folcloric*, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1899, 37 p.; *Rutenii din Bucovina*. Schiță etnografică. Extras din „Analele Academiei Române”, Seria a II-a, Tom XXXV, Memoriile Secțiunii Literare, București, Librăria Socec & Comp., 1913, 44 p.; *Obiceiuri și credințe armenie la naștere, nuntă și înmormântare*, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1904, 20 p.

⁴ Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918 (În legătură cu evoluția culturală și politică)*, ediție îngrijită de Alexandrina Cernov, Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun”, Colecția „Bucovina literară”, 1996, p. 329.

germană („die Völkerschaften der Bukowina”), cât și în ediția românească, studiile dedicate grupurilor etnice menționate.

În *Prefața* la studiul *Armenii orientali în Bucovina*, Dimitrie Dan subliniază caracterul de pionierat al lucrării sale („mă silii să culeg tot materialul istoric, privitor la ei și la bisericile lor, ceea ce fu legat cu mari dificultăți, căci, până astăzi, nimeni nu s-a ocupat, special, de istoria acestui popor tipic”⁵) și intenția de a corecta erorile din percepția colectivă despre armeni. Istoricul și etnograful bucovinean lucrează și sub imperativul romantic al „etnografiei de urgență”: „să scap mai multe fapte din brațele uitării și să le păstrez pentru generațiile viitoare”⁶. În scurta *Introducere* la lucrarea *Lipovenii din Bucovina*, etnograful precizează că ceea ce-l determină să abordeze un subiect deja tratat „în monografii și opuri mai mari istorice și teologice”⁷ este faptul că, în definirea identității de grup a acestora, a fost prea puțin evidențiată relația strânsă dintre etnic și religios: „momentul religios, care este foarte strâns legat cu întreaga lor viață privată, s-a considerat până acum prea puțin”⁸.

Studiul *Evreii din Bucovina* este tipărit în 1899, anul în care a apărut, la Viena, volumul omagial *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina* [Monarhia austro-ungară în cuvânt și imagine. Bucovina]. În această lucrare, naționalităților reprezentative pentru „conglomeratul etnic” care era atunci Bucovina le-a fost rezervat câte un capitol separat, dar evreii nu au fost menționați distinct, ei fiind asimilați germanilor. Această situație l-a determinat pe scriitorul bucovinean să publice studiul despre evrei, ca un gest reparator: „Împrejurarea că redacția opului patriotic *Österreich-Ungarn in Wort und Bild* n-a primit pe evrei în cadrul unei monografii separate, măcar cât de scurtă, ci i-a înrolat statistic la germani, m-a îndemnat să scriu scurta monografie prezentă a evreilor din Bucovina. Din ea iese, evident, că evreii, cari au o credință diferită și un cult separat de toate cultele și credințele altor popoare, altfel de port, datini, obiceiuri și credințe populare, nu este iertat a-i număra, chiar și dacă ar vorbi cea mai curată limbă germană, nu jargonul germano-evreiesc, la germani, și că ei constituie o fracțiune de popor care trebuie luată în seamă ca atare, precum s-a făcut aceasta cu alte fracțiuni de popoare, mai puține la număr de suflete decât evreii. [...] Lăsămu-i pe evrei să fie evrei și să-și cultive limba, legea, datinile și obiceiurile lor seculare, moștenite de la strămoși, cari, în decursul

⁵ Dimitrie Dan, *Die orientalischen Armenier in der Bukowina*, Czernowitz, 1890, p. 3. Traducerea fragmentelor citate: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Dimitrie Dan, *Etnii bucovinene. Armenii, evreii, lipovenii, rutenii, țigani*, p. 193. Volum consultat la adresa: http://www.dragusanul.ro/wp-content/uploads/Etnii_bucovinene.pdf, la data de 17 iulie 2014.

⁸ *Ibidem*.

veacurilor, adeseori au trebuit să le apere, cu schimbul a multor jertfe materiale și morale, înjosiri, prigoniri și chiar cu viața⁹. Este de remarcat apelul la onestitate pe care îl face preotul Dimitrie Dan, care, de altfel, semnează și în volumul menționat.

Peste mai bine de un deceniu, în 1913, într-un context politic marcat de acutizarea fenomenului de deznaționalizare a românilor și de revirimentul naționalismului rutean, Dimitrie Dan publică *Rutenii din Bucovina. Schiță etnografică*, făcând în *Prefață* precizarea: „Fiind românii din Bucovina siliți să poarte, acum, o grea luptă de apărare a naționalității și bisericii românești, moștenite de la strămoși, în contra nesățioaselor pretenții ale rutenilor [...], am crezut oportun să dau la lumină, tocmai acum, această schiță etnografică asupra rutenilor, ca ei să fie mai bine cunoscuți¹⁰. Tot aici, preotul Dimitrie Dan amintește de chestionarul etnografic care a stat la originea primei variante, din 1885, a acestui studiu: „Lucrarea mea nu este nouă, ci ea a fost scrisă, într-un cadru mai îngust, în anul 1885, când mă aflam, ca expozit parohial, în satul rutean Iujineț, de la frontiera Galiției, ca răspuns la întrebările, trimise mie, atunci, prin Consistoriul arhiepiscopal, de cunoscutul etnograf H. de Himmel, pe atunci i. r. căpitan – astăzi, general în retragere – la Regimentul de Infanterie 41, recrutat din feciori români din Bucovina. Întrebările, amintitul le-a formulat după sistemul vestitului etnograf dr. Kraus, pe care l-am menținut¹¹.”

Chestionarul, transmis clerului din Bucovina de Societatea de Antropologie din Viena, urmărea culegerea de date antropologice și etnografice despre locuitorii Bucovinei, în vederea alcătuirii volumului omagial *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina* [Monarhia austro-ungară în cuvânt și imagine. Bucovina]¹², în care și Dimitrie Dan a semnat trei articole. Pentru întocmirea acestui chestionar, i s-a cerut sprijinul și preotului Constantin Morariu, care menționează acest lucru, precum și corespondența purtată cu secretarul Societății de antropologie din Viena în amintirile sale¹³.

Pentru realizarea studiilor dedicate minorităților, Dimitrie Dan face cercetări în 20 de localități – 10 localități din partea de nord a Bucovinei (Fântâna Albă, Verencianca, Lujeni, Mahala, Nepolocăuți, Șirăuții de Jos, Repujinți, Roșa, Șipinți și Jujineț) și 10 din sudul Bucovinei (Bilca, Vicovu de Sus, Climăuți, Mitocul

⁹ *Ibidem*, p. 127.

¹⁰ *Ibidem*, p. 235.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina* [Monarhia austro-ungară în cuvânt și imagine. Bucovina], Wien, Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1899, 890 p.

¹³ C. Morariu, *Cursul vieții mele. Memorii*, ediție îngrijită, prefață, microbiografii, glosar și note de prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (5), 1998, p. 72–75.

Dragomirnei, Pătrăuți, Putna, Rădăuți, Straja, Suceava, Sucevița – accentul fiind pus pe: istoria comunităților respective, condițiile în care au imigrat în Bucovina, memoria comunității (tradiții, credințe, obiceiuri).

Naționalitate izolată în Bucovina, așezați mai ales în orașe și târguri (Suceava, Rădăuți, Siret) „armenii Moldovei și ai Bucovinei actuale trebuie socotiți printre locuitorii cei mai vechi ai acestor țări”¹⁴, scrie Dimitrie Dan, citând documente ale domnitorilor Moldovei. Au imigrat din cauza persecuțiilor religioase sau a unor calamități naturale și, deși „în număr neînsemnat”, istoricul arată că la data publicării studiului său, armenii reușiseră să cuprindă „aproape a treia parte a proprietății mari particulare din Bucovina” în mâinile lor. Imaginea pe care o conturează armeanului bucovinean la sfârșitul secolului al XIX-lea este cea a străinului care a creat/a acceptat contexte și situații favorabile achiziționării unor competențe de ordin intercultural. Armenii sunt deschiși căsătoriilor mixte: „ei sunt foarte complezenți în relațiile cu reprezentanții altor naționalități și coreligionari. Adesea, se și unesc cu aceștia, prin căsătorie”¹⁵. Mai mult, în ceea ce privește obiceiurile de nuntă, Dimitrie Dan observă că armenii „s-au acomodat” obiceiurilor românești. Practicile comerciale sunt ocazii prielnice de a transforma întâlnirea cu „celălalt” într-o experiență benefică, valorizată pozitiv. Dimitrie Dan observă că dintre obiceiurile lor negustorești cel prin care stabileau o relație de încredere cu cumpărătorii a fost însușit și de celelalte etnii: „Obiceiul cel mai des întâlnit la armeni, cu ocazia încheierii unui negoț, de a strânge mâna cumpărătorului sau vânzătorului, aproape cu de-a sila, și de a lovi în ea, spre a dobândi, cu aceasta, afecțiunea mușterului, a fost păstrat, până în ziua de astăzi, la celelalte popoare și, mai ales, la românii Bucovinei, în amintirea timpului când armenii țineau în mâinile lor comerțul țării”¹⁶. Relațiile de vecinătate sunt respectate și cultivate: „Armenii se caracterizează printr-o mare simplitate a vieții, a locuinței, a îmbrăcăminte și a mâncărurilor, prin chibzuință, [...] ei prețuiesc ospitalitatea și au un simț deosebit de pronunțat pentru comerț, mult umor și elocvență. [...] Casele se află, de obicei, în mijlocul curții, cu un acoperiș ascuțit și drept și au un coridor de lemn împrejurul casei, după stilul moldovenesc, aproape întotdeauna cu verandă, susținută de stâlpi de lemn sau de piatră, unde, în timpul orelor fierbinți de după-amiază, foarte părosul tată de familie se amuză, scump la vorbă, cu rudele sale, cu vecinul sau îl duce timpul într-un vis, după felul curat oriental, înveșmântați uneori în straie orientale lungi și cu falduri, fumând din ciubucul din lemn de vișin, lung, mirositor, prevăzut cu o imamea de chihlimbar, sorbind cafea neagră dintr-o ceașcă”¹⁷.

¹⁴ Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 14, 18.

¹⁵ *Ibidem*, p. 61.

¹⁶ *Ibidem*, 65.

¹⁷ *Ibidem*, p. 63.

În completarea informațiilor despre armenii din Bucovina, în anul 1904, Dimitrie Dan publică *Obiceiuri și credințe armenie la naștere, nuntă și înmormântare*, o broșură de 20 de pagini, în cuprinsul căreia se regăsesc: un descântec de alungare a diavolului din casa unde se naște un copil, un cântec de leagăn, un descântec de sperietură pentru copii, 26 de proverbe, un cântec de nuntă. Proverbele sunt incluse la capitolul despre *Obiceiuri și credințe armenie la naștere*, deoarece sunt comunicate cu rost pedagogic, în familie, ca prim pas în educația celor mici: „Armenii, spre a povățui pre copiii lor spre fapte bune, se folosesc cu predilecțiune de proverbe, care le amestecă părinții și rudele în vorbirile lor cu copiii”¹⁸. Câteva dintre proverbe sunt sugestive: „Este [câte un] om care valorează ca o mie, [și] sunt oameni care nu valorează nici ca unul. /Cel ce valorează [cât] o mie, înaintea prostului nu înseamnă nimic!; Grijă de un an, treabă de un ceas; Lumina soarelui ce folosește ochilor orbului?; Mai bun e cel văzut înaintea ochilor, decât cel lăudat din depărtare; Cel ce n-are aur în pungă, aibă miere în gură; Ascultă mult, vorbește puțin; Bățul în mâna drumețului / Este la toate de folos; Mai bune-s zilele Anului Nou, decât cele de la Schimbarea la Față [care merg în descresștere]; Trei zile împărat, patruzeci de ani la casă argat”¹⁹.

Deschiderii culturale pe care Dimitrie Dan o observă la armenii, i se opune atitudinea reticentă la dialogul cu „celălalt”, pe care etnograful o observă în comunitatea lipovenilor, stabiliți în Mitocul Dragomirnei, apoi în Fântâna Albă și Climăuți.

Pe lipovenii bucovineni, imigrați inițial în Moldova din Moscova Țaristă, Dimitrie Dan îi descrie drept un neam retras, restrâns numeric. Dezrădăcinați din locurile natale pe considerente religioase, lipovenii s-au bucurat un timp (din 1783) de privilegiile acordate de către împăratul Iosif al II-lea, care i-a scutit de serviciul militar și, pe o perioadă de 20 de ani, de plata oricăror biruri sau contribuții bănești. Îi înfățișează ca „oameni înalți, cu păr blond și cu fețe altfel frumoase, adesea, însă, ciupite de vărsat, din cauza aversiunii lor contra vaccinării copiilor”²⁰, „oameni onești, sânguincioși și lucrători, care se ocupă, la țară, și cu cultivarea pământului, mai mult, însă, cu cultivarea grădinilor”²¹. Întreg negoțul cu poame „se află în mâinile lor”. Iar prin observația imediat următoare, etnograful subliniază relația strânsă între etnic și religios ce caracterizează comunitatea lipovenilor și prin care aceștia se diferențiază cultural de toți „ceilalți”: „Grădinile lor le înconjură ei, mai ales în locuri unde conlocuiesc cu dânsii și alții, de altă credință, cu niște garduri și zăplazuri foarte

¹⁸ *Ibidem*, p. 72.

¹⁹ *Ibidem*, p. 73–74.

²⁰ *Ibidem* p. 223.

²¹ *Ibidem*, p. 226.

înalte”²². Mai mult, „lipovenii îl țin pe fiecare om de necurat, dacă nu aparține credinței lor”, și se limitează în comunicarea cu aceștia doar la ceea ce este strict necesar. În schimb, depășind toate obstacolele, „stau în relații neîntrerupte cu coreligionarii lor din toate țările”²³, scrie Dimitrie Dan, subliniind astfel importanța legăturii lipovenilor cu trecutul, cu membrii aceleiași etnii din spații diferite, ca modalitate de definire a identității.

Lipovenii s-au ținut multă vreme departe de orice le-ar fi putut amenința tradițiile și credința, nu s-au arătat interesați de „cărți noi”, „nu voiesc să audă nimic de învățătură în școală”²⁴, constata preotul bucovinean Dimitrie Dan. Sunt însă remarcați ca buni meseriași. Casele le sunt împodobite cu icoane, iar în spațiul lor manifestă o decență deosebită („patul este ascuns de ochii străinului cu o perdea roșie”). Legătura între generații este marcată de respect.

Etnograful consemnează între credințele lipovenilor: „Cocostârcii trec în ochii lipovenilor de animale foarte curate, câinii, însă, pe care ei îi țin de paza grădinilor lor, de foarte spurcați”²⁵.

Din puținele pagini în care Dimitrie Dan scrie despre datinile, obiceiurile și ocupațiile lipovenilor înțelegem că aceștia au rămas oarecum o enigmă pentru românii în mijlocul cărora trăiau deja de peste un secol. Poate că așa s-ar putea explica poveștile din „mijlocul poporului” despre faptul că „ei ar arde morții lor în var”.

²² *Ibidem*, p. 227.

²³ *Ibidem*, p. 228.

²⁴ *Ibidem*, p. 224.

²⁵ *Ibidem*.